

CSATÁRI BÁLINT¹

A KUTATÓ ÉS ALKOTÁSA

Kovács Imre (2012) *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet) – Argumentum.

Alkat és mű. Először ezt a címet akartam adni ennek az írásnak. Ugyanazt, amelyet Füzi László, a *Forrás* főszerkesztője adott hajdan a Németh Lászlóról írt monográfiájának. Hiszen a bemutatásra szánt kötet esetében is inkább ezen utóbbi címpárosítást érzem az igazinak. Egy szakmájáért, hivatásáért, országáért, annak társadalmáért, vidékéért maximális felelősséget érző és tanúsító, szorgalmas és elkötelezett, markáns elveket valló kutató alkotása ez a könyv, amelyben a szerző alkatának és a kézbe vehető, elolvasható műnek az egysége érvényesül. Egy széles látókörű, nagy formátumú tudós alkotása ez a kötet, amellyel – szerzője szinte megszámlálhatatlanul sok aggodalma dacára – használni szeretne. Különösen fontos cél ez, amikor sokak szerint jelentős intellektuális és tudományos eredménydeficitet érzékelünk nap mint nap a mai magyar politikai, szakmai és tudományos közéletben is.

A szerzőt több mint két évtizede ismerem. Először a jó szándékú és a maguk módján sikeres PHARE vidék-pályázatoknál bábáskodtunk együtt, azt gondolván, hogy lesz mód és lehetőség arra, hogy vidékeink a már akkor is eredményesnek mondható európai jó gyakorlatokat átvegyék. Aztán a vidéki kultúra-gazdaság új elméletét megíró Christopher Ray-vel vitáztunk nagyot bő évtizede együtt, az Ő kecskeméti látogatáskor, érzékelve, hogy ott – Európában – már megint egy olyan újabb vidéktudományi paradigma van kialakulóban. Bevezetésének pedig itthon csak akkor lehet esélye, ha már az ott korábban bejárt vidékfejlesztési lépcsőket itt is megjárjuk. Együtt voltunk szakmai látogatáson Európa legsikeresebb rurális fejlesztéssel bíró országában, Finnországban. Kísérletet tettünk a magyar vidék mára már egyértelműen gettósodónak nevezhető roma világának valóban nagyigényű, mondhatni igazi megoldáskereső kutatására is, de végül – a tervünkkel együtt – szabályszerűen kidobtak bennünket a minisztériumból. (A probléma persze az azóta eltelt fél évtized alatt csak fokozódott.)

Mindezeket a személyesebb megjegyzéseket azért fontos elmondanom, hogy jelezzem: nem tudom elfogultság nélkül bemutatni ezt a könyvet. Mert szerzője alkatának és művének ismeretében vállalni (remélem, mondhatom az olvasóval együtt többes számban: vállalunk) kell az elfogultságot. Leginkább azért, mert ez egyúttal a magyar vidék jövőjéért hitet tevő, szorgos, dolgos, tehetséges, széles látókörű, hatni akaró kutató és kutatóhelye iránti elkötelezettséget és elfogultságot is jelenti. Akik és amelyek nélkül, teljes meggyőződéssel vallom: nem lesz semmilyen kedvező tervszerű beavatkozás és változás a magyar vidékeken.

Nézzük tehát rendre, hogy melyek a bemutatásra kerülő mű azon értékei, amelyek ezt a számomra egyértelműen nemes és fontos célt szolgálják.

¹ Geográfus, a földrajztudomány kandidátusa, a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat elnöke.

Az első közülük kétségtelenül a kitűzött tudományos célok és a könyvben használt fogalmak egyértelmű, szebben mondva kristálytiszta, igényes megfogalmazása. A – már csak e két dolog miatt is – bátor szelleműnek nevezhető könyv a jelenhez szól a jelenről, ami nálunk nem igazán divat. Itt inkább a múlton divat merengeni, vagy akár a régmúlt: annak vidéki idilljéről vagy éppen súlyos és megdöbbentő kritikáiról. Olyanokról, mint amilyenekről a szerzőnek és munkatársainak egyik korábban megjelent, igencsak leleplező tartalmú könyve szól.

A második nagy érték a kötet szerzőjének a vidéktudományos szintézisre való törekvése. Az olvasó részese lehet egy gondolatgazdag és bonyolult építkezésnek, melynek dolgai, minősége és mértéktartó mivolta, részletesen megtárgyalt és elemzett vidéki ügyeink, sőt teendőink valóságos tárházává, – „szellemi épületévé” állnak össze. Valóban, mint Kovách Imre is utal rá, csak a környezet és a vidéki közösségek „szobái” hiányoznak e képzeletbeli épületből. Bár azt vitatom kicsit, hogy ezek kevésbé fontosak a vidéki szerkezeti változások megértéséhez, leginkább azért, mert az egyik nem tárgyalta elem a jövő lehetséges új – nemcsak vidéki – erőforrásait jelentheti, míg a másik – a vidéki közösségek esetleges újraépülése – szerintem erősen visszahathat a teljes vidéki változásrendszerre.

A harmadik kiemelésre kívánczó érték, hogy a könyv egyáltalán nem a sokszor emlegetett elefántcsont-toronyba zárkózott kutató munkája. Kovách Imre, a magyar vidéket és a világot járó, határozott véleménnyel, kiforrott szemlélettel, alapos módszertani felvértezéssel bíró társadalomtudós, aki szinte mindenütt megfordult Európában, ahonnan vidéktudományos ismereteket hozhatott haza. S a könyv alapján – ajánlva figyelmükbe a 11-13. oldal erről szóló leírásait és azok későbbi bibliográfiai hivatkozásait is – valóban az európai-, illetve a közép- és kelet-európai változásokhoz szorosan illeszkedve bontakozik ki, hogy milyen is valójában *A vidék az ezredfordulón*.

A negyedik, e sorban az utolsó kiemelendő értéke a kötetnek (pontosabban persze szerzőjének): maximális nyitottsága a különböző vidékkel foglalkozó tudományterületek nemzetközi és hazai szerzőinek munkássága iránt. Több mint 220 magyar szerzőre hivatkozik a könyv, pontosan, korrekten. Vagyis ha egy – a fejét vidékkutatásra adó – fiatal doktorandusz el akar indulni ma kis hazánkban errefelé, akkor számára ez az utolsó 37 oldal a kötet végén páratlan értéket jelent. S itt kell hozzátennem, hogy a szerző nemcsak egyszerűen citálja az egyes műveket, hanem a témáját és szakmáját illetően hozzá közelebb álló személyiségek munkásságához nagyon fontos és pontos megjegyzéseket is fűz. Példának okáért: „Aligha tévedünk, ha Erdei paraszttal, parasztsággal foglalkozó műveinek nyelvi és egyéb elszigeteltségét *a nemzetközi tudományosság veszteségeként értékeljük*” (179). Hozzáteszem, hogy ezt az állítását Huszár Tibor legújabb, a közelmúltban megjelent monográfiája Erdei Ferencről sokoldalúan alátámasztja. Vagy egy másik szép példa: „Kovács Teréz (2006) akadémiai doktori értekezése nagy gonddal írja le a parasztság századokon átvonuló alakváltozásait, és műve *alapforrás* a „paraszt” fogalomváltozásainak a megértéséhez” (180).

Az általánosan kiemelt értékek után tekintsük át nagyon röviden a könyv főbb fejezeteit, megengedve azt, hogy a recenzió a saját ízlése szerint választhasson közülük kiemelésre néhány fontos dolgot. Ahogy az *„alkat és a mű”* kínálja.

Nagyon bonyolult feladat végigrágnia magát az embernek az első nagy elméleti-definíciós fejezeten; magam is többször nekiveselkedtem. Mondtam is az első benyomásaim után a szerzőnek telefonon: túl „sűrű a textus”. E fejezetben Kovách Imre is küzd azzal, amivel valamennyien: nagyon sok – Nyugat-Európában, az Európai Unióban – az angol vagy a francia nyelvben egyértelmű tartalommal és következetesen használt tudományos és vidékfejlesztési alapfogalomnak egyszerűen nincs magyar

megfelelője. Rosszmájúan megjegyezhetném, hogy a hatalom embereinek, a politikai elitnek ez talán nagyon is jó, mert így azt érthetnek akár a vidékfogalom alatt, ami az ő sajátos felfogásuknak vagy éppen hatalmi céljaiknak megfelelő. Csak egy példa: a könyv világosan rögzíti, hogy a „termelés politikai gazdaságtanának a helyére a fogyasztás politikai gazdaságtana került” (19), s ennek nyomán az „új politikai gazdaságtanból” következő vidéki változások: a városiak kitelepülése, a fenntarthatóság, a rurális szegénység, vagy akár a *gender*kutatások váltak a vidéktudományok új terrénumaivá, úgy – mint a szerző maga is írja –, hogy e kutatások bizonyos fejlesztési orientációja is megmaradt.

S ez utóbbiból kiindulva rendre számos, jogosan aggodalmas állítást fejt ki a kötetben a szerző. Csak egyetlen példa, melyet ez a mondat talán jól reprezentál: „*A rurális imázsok megteremtőinek hatalma van a vidékfejlesztés felett.*” (30)

Gyakran éreztem úgy e fejezet olvasásakor, hogy hiányzik a „fordító”. S nemcsak az iménti nyelvi-szókészleti problémára utalok itt, hanem arra is, hogy hazánkban szinte teljesen hiányzik egy magas műveltségű, az elvi-strukturális alapon megfogalmazott tudományos problémákra is fogékony és arra érzékenyen reagálni tudó vidéktervező-fejlesztő menedzserréteg. Akik igényesen nyitottak lennének az e fejezetben bemutatott és elemzett nagy problémákra, s akik megkísérelnék azokat megérteni és „lefordítani” – akár a vidéki értelmiség (ha van még egyáltalán ilyen), akár az igényesebb gyakorlati szakemberek számára. Erről a fontos diszkrpanciáról többször szól a szerző, ám kellően óvatos is a „*teoretikus káosz okozta vákuumból*” kivezető tudományos állásfoglalások megfogalmazásával (szerintem is helyeselhetően). S azzal is egyetérthetünk, ami mellett a voksát leteszi, sőt ettől válik igazán izgalmassá a könyv: a szerző felvállalja a vidéki változások sokféleségének („*hibriditásának*”) a bemutatását, s elemzési stratégiaként a multi-dimenzionalitást választja fő vezérelvének. Ez a vizsgált tér és a tematika sokoldalúságára egyaránt vonatkozik.

S persze nemcsak a vidékteóriák között beszél a szerző a káoszról, hanem a mindenre kiható vidékimázs-teremtés kapcsán is, amikor azt írja: „*a rendszerváltás környékén a virtuális tér csaknem üressé vált*”. Majd így folytatja: „miután a posztmodern nem rendelkezik a vidékről a vidék számára használható imázskészlettel”, hát feltöltötték ezt a teret egy rakás régi és néhány új – jórész idillikus – klisével. Ez az új összeállítású, a könyv 35. oldalán részletesen bemutatott, gyakran sajátosan magyar vidékimázs-készlet jelenik meg a tömegkommunikációban is, s válik nagy részben a terület- és vidékfejlesztési források lokalizálásának eszközévé. A *diszkurzív verseny* – ahogy Kovách Imre szellemesen definiálja – azóta is, tehát a rendszerváltozás óta zajlik. Közben a vidékeink (a szó valódi, táji, kisvárosi, falusi, tanyai értelmében és „többes számban”) elértéktelenednek, elszegényednek, gettósodnak, a területi különbségek növekednek, a város–vidék kapcsolatok szétesnek, folytatódik a dezurbanizáció és a vidék exodusa, elöregedése, elnéptelenedése.

Ez utóbbi két témáról olvashatunk bővebben is a következő, „Város és falu” c. fejezetben. A mondanivaló lényege, a szerző remek – bár a vidékeinkre igen jellemző – szóhasználatát kölcsönözve: „*a társadalom- és településstruktúra aszinkron változásában*” van. S bár valóban találunk pozitív folyamatokat is, bizonyos új értékeknek vidékeinken való megjelenésekor, vagy amikor a városiak kiköltözésével „*a vidékiség újabb variációi*” jönnek létre, a legnagyobb és leghangolóbb változás mégiscsak az, hogy a magyar falvak negyedének-ötödének társadalma „*egy modernitás előtti korba süllyed vissza*”. E fejezet végén a szerző vállalja a korábban említett „fordító” szerepét is, amikor azt írja: „*A mi régióinkban nem elégséges az Európai Unió fejlesztési rendszereinek honosítása*” – így a fejlesztésnek a településszerkezet hármasszátatúságát figyelembe veendő új modellje (város, új vidék, depressziós vidék) és annak az adott körülmények között alkalmazható demokratikus kontrollja vár megvalósításra. Bizony, egyetérték a szerzővel: Úgy legyen! – ahogy régen mondták a falumban, ahol felnőttem.

A mezőgazdaságról és a vidéki társadalom változásairól szóló fejezetek egy valóságos két részes, gazdasági–társadalmi (és egyúttal magyar vidéki) dráma részei. E dráma több színből álló első felvonását – hogy egy blaszfémiát használjak: a szereplők sajátos módon történő kiiktatásával – 1992–93-ban írták. S tulajdonképpen e színműnek azóta sincs vége. A tömeges elszegényedés, sőt hozzátehető az éhezés, valóban tragikus dolog egy olyan országban, amelyik ilyen élelemtermelési adottságokkal rendelkezik. S talán igaza van Kovách Imrének, mikor óvatosan fogalmazva a közbizalom helyreállításától és az okosan megfogalmazott új vidéki értékek mentén megszerveződő hálózatoktól vár kedvező változást.

A hatalomról szóló fejezet, bár ugyancsak igen olvasmányos rész, számomra sokkal nehezebben volt megemészthető, mint az előbbiek. Világosan szól ugyan arról, hogy a hatalom hogyan lép be a projektvezérelt terület- és vidékfejlesztési rendszerbe, hogyan igyekszik legitimálni magát a különböző pályázati eljárásokon keresztül. Tudjuk azt is, hogy a bürokratikus elit milyen erősen képes eltorzítani a legnemesebb vidékfejlesztői, kutatói, tervezői ajánlásokat vagy vidéki vállalkozói és civil kezdeményezéseket. Egy tőmondatban összefoglalva: „*A projekt hatalma a résztvevők felett*” – olvasható a 151. oldalon. Ami persze nagyrészt a „nem tudásból”, vagy „résztudásból” fakad. De még mennyire, tehetjük hozzá. S nekem az a sajnálatos gyanúm, hogy az új projektosztály tagjai, a helyi elit messze erősebbek annál, minthogy a vidéki civil társadalom megerősödésével sikerüljön az állami protekcionizmus kiterjesztésének vagy az állam egyének feletti hatalmának visszaszorítása – ahogy az a 168–169. oldalon olvasható.

Az utolsó nagy fejezet „*A magyar társadalom paraszttalanításáról*” szól. Ez olyan remekül sikerült része a könyvnek, hogy nincs elég bátorságom szólni róla, bár igyekeztem alaposan elolvasni. Nem vagyok ugyanis szociológus, csupán két nagy múltú, jó nevű, redemptus nagykunsági paraszt-polgár család második generációs értelmiségi sarja. Azaz áttételesen magam vagyok az egyik alanya ennek a furcsa nevű folyamatnak. Apósom még valóságosan és egész életében túrkevei parasztember volt. Három éve halt meg, őt tehát az élők sorából való távozása „paraszttalanította”. Felmenőimet a kuláklisra kerülésük. Jogos tehát arról polemizálnunk, mint a könyv is teszi, hogy míg a modern társadalmak hatékonyan kapcsolták össze megújulásukat a paraszti-vidéki tradíciókkal, addig nálunk ez többször is erősen megtört, sőt, sikertelen maradt. De én azért titkon remélem, hogy lesznek még sikeres „*utóparasztok*” hazánkban is.

Zárógondolatok. Huszonkét éve, az MTA egyik intézetének kutatójaként lehetőségem volt egy egyhetes szakmai tanulmány- és előadói útra meghívni azóta a világ egyik leghíresebbé vált angol faluföldrajzosát, a *Journal of Rural Studies* folyóiratot megalapító Paul Cloke-ot. Útjáról kérésünkre rövid, de igen érdekes beszámolót készített, amelyben a mi akkori átalakulásunkról a következőket írja:² „Anélkül, hogy kisebbiteném azokat az előnyöket és azt a szabadságot, amely az elmúlt évtizedek Kelet-Európájára jellemző merev, hatalmaskodó, centralista politika szétrombolása nyomán keletkezhet, az a benyomásom, hogy Magyarország sorsának eme történelmi fordulópontján potenciális veszélyt jelentene a szabadpiaci gazdaság modelljének kritika nélküli, általános átvétele. Magyarországon a falusi térségek helyi társadalmi sokkal jobban függenek az agrárszférától, mint Britanniában”.

Majd a vidék fejlesztését megalapozó kutatásokat illetően, de az alakuló új önkormányzatok tervezéséhez is kapcsolhatóan a következőképpen folytatja: „A helyi önkormányzatok számára nélkülözhetetlen egy jól képzett szakemberekből álló tervezőgárda. Feladatuk olyan elfogulatlan módszerek kidolgozása lenne, amely egyszerre segítené a térbeli és a társadalmi

² Cloke, P. J. (1990) Társadalom és vidékiség. *Valóság* 6. (79-83).

esélyegyenlőséget. A tervezőknek demokratikusan felelősségre vonhatóknak kellene lenniük, de hatáskörük révén felül kell, hogy tudjanak emelkedni a helyi politikai küzdelmeken az átfogóbb feladatok végrehajtása érdekében. A tervezés szükségessége mellett elengedhetetlen, hogy a helyi önkormányzat a környezetében zajló változásokról részletes, hitelesen megkutatott információkkal rendelkezzen. Az elméleti kutatóknak nem csupán az alapfeltételeket kell megkapniuk a rurális térségek átalakulásával kapcsolatos változások magyarázatához, megbízást kell, hogy kapjanak az ezzel összefüggő szociális, gazdasági és kulturális problémák új megoldási lehetőségeinek és az azt kivitelezni képes mechanizmusoknak a kidolgozására is. Más szóval: a rurális térségek kutatása egyszerre kell, hogy előremutató és leíró jellegű, a jövőt és a múltat egyaránt vizsgáló legyen, a kitűzött céljaiért elkötelezetten küzdjön, de az érintettek érdekeit tekintve technikailag maradjon elfogulatlan”. Szerintem az ismertetett könyv maximálisan teljesíti ezeket a kívánalmakat.

Cloke végül így folytatja: „A kisebbség, a virágzó vállalkozások haszonélvezői meggazdagszanak. De hogyan biztosítható, hogy a rurális térségek lakóinak nagy többsége ne csak alkotórésze legyen az új rendszernek, hanem képes legyen a szabad piacra való áttérés feltételeiből következő kizsákmányolásnak is elejét venni? Ezek olyan kulcskérdések, amelyeket az egy hétig ott tartózkodó, futó látogató is feltehet, de amelyekre csak a magyarok válaszolhatnak”.

Kovács Imre könyvében – két évtized múltán – végre komolyan feltette ezeket a kulcskérdéseket. S a válaszai is hitelesek, pontosak. Köszönet illeti ezért. További kérdés: lesznek-e „fordítók”, akik továbbviszik az üzeneteit. És eljutnak-e azokhoz, akik az új paradigmák alapján szeretnék, ahol csak lehet, megújítani és felzárkóztatni a magyar vidéket.